

Л. В. ГРЕЧАНИЧЕНКО (старш. викладач),
Н. П. МАТУЛЕВСЬКА (старш. викладач)
Донецький національний технічний університет

ФОРМУВАННЯ ЗНАТЬ ПРО УКРАЇНСЬКУ ТЕРМІНОСИСТЕМУ У СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНОГО ВНЗ

У статті розглядаються теоретичні і практичні аспекти ознайомлення студентів технічного ВНЗ на заняттях з дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» з процесами термінотворення у сучасній українській мові, шляхами розвитку української терміносистеми і способами її унормування. Авторами досліджується також процес оволодіння студентами термінологічною культурою як складовою набуття фахових знань і формування професійної компетенції фахівців.

Ключові слова: термін, терміносистема, термінологічне словотворення, професійна компетенція, фахові знання.

Початок ХХІ століття характеризується як період інтенсивного розвитку науки, техніки, суспільно-політичного життя країни, що спричиняє якісне і кількісне оновлення існуючих та утворення нових терміносистем.

Термінознавство виникло на межі лінгвістики, логіки, інформатики та ряду інших наук. Оскільки терміни у будь-якій мові – це перш за все слова і словосполучення, які підкорюються майже всім закономірностям створення та функціонування названих лексичних одиниць, то доцільним і необхідним є викладання у технічному ВНЗ шляхів утворення термінів, а також ознайомлення студентів із словотворними моделями, вживаними в термінознавстві.

Метою статті є аналіз проблем, що виникають у процесі опанування студентами термінологічної лексики технічних і природничих спеціальностей, опис теоретичного та практичного аспектів унормування та кодифікаційної роботи в галузі термінознавства, дослідження тих виявів динаміки в термінолексичній, які віддзеркалюють ступінь її розвитку.

Актуальність дослідження. Сучасні мовознавці (Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Даниленко Л.І. та інші) визначають динаміку мови як одну з найістотніших її ознак, і ця динаміка позначається, перш за все, на розбудові і функціонуванні спеціальних груп лексики, таких як терміни. Термінознавство як теорія «мови для спеціальних цілей» базується на ідеях функціональної стилістики і визначається (Л. Хоффман) на підставі двох факторів:

- 1) екстралінгвістичного (з урахуванням специфічності мовних груп, що користуються цими термінологічними системами);
- 2) лексичного, який визначає специфіку мови з допомогою коефіцієнта частоти функціонування одиниць спеціальної лексики (термінів).

Говорячи на заняттях з української мови за професійним спрямуванням про частотність функціонування термінів, викладачі звертають увагу на явище варіативності, що виникає як під час перекладу спеціалістами багатьох інших термінів на українську мову, так і в процесі користування науковим поняттям. Наприклад: *почвообразовательный – ґрунтоутворюючий, ґрунтоутворювальний, ґрунтотвірний; сеть – мережа, сітка; а отже, нейросеть – нейромережа, нейросітка; сетевой – сітковий, сітьовий, мережний; слиток (метала) – зливоч, злиток (металу); отливка (дія) – відливка, відливання, лиття, литво, виливання; отливка (виріб) – виливоч, відливоч, литво; землепользование – землевикористання, землекористування; землеприготовительный – земледіготовувачий, земледіготувальний; землеустроительный – землевпорядкувальний, землевпорядний.* Цей ряд можна продовжувати й далі. Робота в аудиторії спрямована на вибір однієї форми, яка найбільше відповідає спеціальності студентів. При цьому наголошується, що в науковому тексті слід користуватися лише одним варіантом терміна.

Особливо уважним треба бути, використовуючи полісемічні терміни. Наприклад, «ячейка» може перекладатися як «комірка», «елемент», «чарунка», «осередок» (залежно від сфери застосування). Отже, «ячейка» (*углубление, отверстие*) – комірка; «ячейка» (*отдельное*

звено) – «елемент»; «ячейка» (отверстие среди многих) – «чарунка»; «ячейка» (организационная группа, единица) – «осередок» і т. ін.

На заняттях підкреслюється, що теперішній стан розвитку наукового стилю є дуже динамічним, тому словотвірна діяльність вмотивована необхідністю якнайшвидшого розвитку термінології. Проте останніми роками з'явилося чимало науково-технічних словників і довідників, що мають абсолютно різне мовне підґрунтя. А це позначається на усталеності всієї терміносистеми. Наприклад, термін *зубчатое колесо*, який зустрічається в механіці, електротехніці, металургії та інших галузях, в одному словнику подається українською як *зубчасте, зубчате (колесо)*; у другому – *зубчасте, зубчате (колесо), триб*; у третьому – *зубчасте, зубчате, трибове (колесо)*, хоча діалектне слово «триб» взагалі означає зубчате колесо. Крім того, пропонується ціла низка похідних термінів на основі слова «триб»: *зуб винтовий – триб гвинтовий; зубец – трибок; зубчатая передача – трибова передача*. Увага студентів акцентується на тому, що кожний із наведених словотвірних варіантів має, в принципі, право на існування, є логічним і типовим для української мови, до того ж останній втілює прагнення будь-якої мови до вироблення власностворених термінів, проте паралельність їх існування ускладнює роботу з науковим текстом.

Негативне явище варіативності не слід плутати із синонімією термінологічних одиниць. Ставлення науковців до останнього є неоднозначним. З одного боку, існування абсолютних синонімів, тобто слів, які повністю збігаються у своєму значенні та вживанні, надає підстав іменувати це явище *термінологічною дублетністю*. Найбільш поширеними є дублети іншомовного походження. Наприклад: предмет торгів – лот; лічильник часу – таймер. Питання варіативності й синонімії термінолексем є суперечливим, адже не завжди можна точно виділити межі дефінованого поняття.

Майбутні фахівці мають знати, що термінологічне словотворення, використовуючи загально мовні засоби словотвору виявляє певні специфічні особливості, зумовлені, перш за все, самою специфікою терміна як лексичної одиниці спеціальної сфери вживання. Термінологи виділяють такі основні способи творення сучасних термінів:

- 1) використання наявних у мові елементів з їх семантичним полем (напр. *мережа – комп'ютерна, освітлювальна, топографічна, електрична*);
- 2) створення нових термінів на основі національних словотвірних ресурсів мови (напр. *пропускати струм, пропускна здатність мережі, пропускність мережі*);
- 3) асиміляція лексем, утворених на іншому мовному ґрунті, тобто засвоєння інтернаціональної термінології (*акумулятор, мультимедіа, сервер* тощо).

Серед неморфологічних способів словотворення термінологічних лексичних одиниць виділяється лексико-семантичний, який має для мови науки важливе значення, оскільки здебільшого з його допомогою задовольняються зростаючі потреби в нових термінах через семантичне переосмислення вже наявних у мові слів. Механізм повторного використання у мові номінативних засобів у новій для них функції називають також вторинною номінацією.

Аналізуючи фахові тексти, з якими працюють на заняттях з української мови за професійним спрямуванням, студенти переконаються, що спеціалізація номінативного значення передбачає також процес утворення нового лексико-семантичного варіанта, його переосмислення й переоформлення в мовній системі, тобто входження у сферу певного тематичного поля і вступу в нові формальні відношення з іншими лексико-семантичними варіантами (напр. *ланка* (загальноновжив.) – інтегрувальна *ланка* розімкненого контуру; *скерувати, скерований* (загальноновжив.) – стала *скерованої координати*; *збурення* (загальноновжив.) – *струм збурення*; *зв'язок* (загальноновжив.) – *комутовані канали зв'язку*).

Студенти також дізнаються, що джерелом утворення вторинних найменувань у терміносистемах певних наук можуть виступати термінологічні одиниці інших галузей знань, напр. економіки (*планування землекористування, продуктивність дробарки*), геометрії (*кут нахилу виробки*), гідрогеології (*канал зв'язку*), будівництва (*проекткування розробки мультимедіа*), соціології (*моніторинг потреб корпоративної комп'ютерної мережі*).

Безумовно, термінотворення – це свідомий процес. Як зазначалося вище, шляхи поповнення термінологічного лексикону різноманітні. До них слід додати ще й переклад, якому приділяється велика увага у навчальному процесі. У процесі перекладу можливості власної мови зіставляються із засобами іноземної. Завдання перекладача – вдало поєднати різні мовні традиції,

правильно кваліфікувати новий термін, визначивши його галузеву та загальнонаукову специфіку. При цьому перекладачем часто виступає не тільки лінгвіст, але й фахівець, який користується термінологією. Інколи до цього процесу залучається декілька мов, внаслідок чого спеціаліст мусить мати досить високий рівень термінологічної культури.

Скажімо, у сучасній комп'ютерній технології визначальним стандартом є англійська термінологія, яка дуже часто сприймається українськими фахівцями через відповідний російський переклад. Наприклад, (англ.) *application* – (рос.) *приложение*. У словниках комп'ютерних термінів подані такі відповідники: *застосування, застосовна програма, прикладна програма, додаток*.

У практиці найуживанішим із них деякий час був термін *додаток* (дослівний переклад російського *приложение*). Проте в російській мові один і той же віддієслівний іменник позначає недоконаний процес (дію), доконаний процес (подію) та об'єкт цього процесу. Концепція ж подавання процесових понять в українській фаховій мові вимагає обов'язкового розрізнення дії, події і об'єкту дії.

Отже, процес використання програми – *застосовання*, подія (факт) використання програми – *застосування*, об'єкт застосування – *застосовання, застосунок*.

Проаналізувавши утворені терміни, переконуємося, що термін «додаток» не є відповідником англійського *application* (рос.) *приложение*, оскільки спеціальну комп'ютерну програму програмісти як додаток не використовують.

З огляду на зазначене вище, терміни *застосована програма, прикладна програма*, широко вживані у 80-ті роки минулого століття, у фаховій мові поступилися новотворам: *застосовання, застосунок* як більш стислим, раціональним і точним.

Знання основних принципів термінотворення в процесі перекладу підвищує професійну компетенцію майбутнього спеціаліста.

Найголовніші з цих принципів:

1) перекладений термін мусить бути найлогічнішим до тексту і за змістом відповідати терміну у мові оригіналу, за способом словотвору не повинен бути громіздким і штучним, наприклад, рос. *прибавочная часть слитка* – укр. *додатна* (не прибуткова) *частина зливка*; рос. *витая пара* (комп'ютер) – укр. *кручена* (не вита) *пара*;

2) терміни, що містять елементи латинської (грецької) мови, можна вводити в текст, навіть коли існують власномовні слова, що передають певне поняття. Наприклад, *локальная сеть* – укр. *локальна мережа* (хоча може бути *місцева, обмежена*);

3) похідні терміни, утворені з допомогою суфіксів (префіксів) з деривативним значенням, на думку українських вчених (Дьяков А.С., Кияк Т.Р. та інш.), бажано передавати також залежно від етимології, тобто якщо термін створено з допомогою греко-латинських елементів, їх бажано зберегти. Наприклад, *аперіодичний струм, асинхронні двигуни* замість *неперіодичний, несинхронний* тощо;

4) терміни, утворені словоскладанням (основоскладанням можна калькувати, проте якщо вони є надто громіздкими і незручними, їх можна замінити словосполученням; наприклад рос. *низкоскоростная технология* – укр. *малошвидкісна; вишеприведенные* – *наведені вище*;

5) терміни-словосполучення звичайно перекладають як словосполучення, хоча від цього бувають відхилення, наприклад, рос. *пропускающая способность сети* – укр. *пропускна здатність* або *пропускність мережі*;

6) терміни-аббревіатури радять перекладати і створювати власні аббревіатури. Якщо аббревіатура однакова в багатьох мовах, у власній мові її слід зберігати в інтернаціональному вигляді, наприклад, компанія IBM.

Не вироблено ще єдиного погляду мовознавців на створення термінів на основі професіоналізмів (*Л* – *подібна ліквіація, або «вуса»*), діалектизмів (*нориця*), архаїзмів (*рудня, черінь, печі, мапа*). З одного боку, залучення цих лексичних груп активізує мовні елементи різного рівня, з іншого – порушує сталість терміносистеми, створюючи синоніми.

Отже, можна зробити висновок, що на сьогоднішньому етапі розвитку української вищої школи та її входження у європейський освітній простір вироблюється новий підхід до термінології та її місця у формуванні професійної компетенції майбутніх спеціалістів. Опанування принципами створення загальної та галузевих терміносистем є важливим фактором, що допомагає мінімізувати ускладнення у майбутньому професійному спілкуванні.

Список використаної літератури

1. Головин Б.И. Лингвистические основы учения о терминах / Б.И. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М.: «ВШ», 1982 – 311 с.
2. Даниленко В.П. О терминологическом словообразовании / В.П. Даниленко // Вопросы языкознания. – 1973. – № 4 – С. 76-85.
3. Клименко Н.Ф. Динаміка словникового складу сучасної української мови на тлі міжслов'янських паралелей / Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловська, Л.І. Даниленко // Мовознавство. – 2003. – № 2-3. – С. 96 – III.
4. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики / Д.С. Лотте. – М.: Изд-во АН СССР, 1961 – 158 с.
5. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочивания иноязычных терминов и терминологических элементов / Д.С. Лотте. – М.: Наука, 1982 – 203 с.
6. Пшенична Л. Засади термінологічної культури фахівця предметної галузі / Л. Пшенична // Українська термінологія і сучасність. Зб. наук. праць. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 274-287.
7. Панько Т.І. Українське термінознавство / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Маюк. – Львів: Світ, 1994 – 216 с.
8. Стишов О.А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст. / О.А. Стишов // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 7-21.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2012.

Л. В. Гречаниченко, Н. П. Матулевская. Формирование знаний об украинской терминологической системе у студентов технического вуза.

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты ознакомления студентов технического вуза при изучении курса «Украинский язык (профессиональная направленность)» с процессами образования терминов в современном украинском языке, путями развития украинской терминосистемы и способами ее упорядочения. Авторы исследуют также процесс овладения студентами терминологической культурой как составляющей процесса приобретения специальных знаний и формирования профессиональной компетенции специалистов.

Ключевые слова: *термин, терминосистема, способы образования терминов, профессиональная компетенция, знание специальности.*

L. Grechanichenko, N. Matulevska. Formation of Ukrainian Termsystem Knowledge in Technical University Students.

The article presents theoretical and practical aspects of teaching Ukrainian to engineering students, peculiarities of term formation in this language and the development of Ukrainian term systems.

The authors study the process of learning terminology as an integral part of developing professional competence.

Keywords: *term, term systems, ways of term formation, professional competence, knowledge of the specialty.*